
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET- EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

P. A. Sztolipin születésének 150. évfordulójára: A reformok és az orosz társadalom a XX. század elején

A fenti címmel a Rosszijoszkaja Isztorija történettudományi folyóirat 2012/2. számában neves szakemberek tanulmányait olvashatjuk a kiemelkedő orosz államférfi munkásságáról. Az alábbiakban ezeket az írásokat tekintjük át. A bevezető, A reformok programja című részbe *A. N. Medusevszkij* Hogyan lehet kijutni a forradalomból: a szociális válság leküzdésének stratégiája az átmeneti típusú társadalmakban és *V. V. Selohajev* Oroszország sztolipini modernizálási típusa címmel került be két átfogó elemzés. Medusevszkij kifejti, hogy napjaink azon problémájára, miszerint a válság forradalom nélkül, minimális társadalmi veszteséggel, a jogrend és a politikai stabilitás fenntartásával evolúciós úton, reformokkal megoldható, jó példa Sztolipinnek a mai orosz történetírásban feltáruló tevékenysége. Sztolipin a nagy íróval L. N. Tolsztojjal szemben úgy vélte, hogy a tulajdon intézményét nem lerombolni, hanem épp fordítva, megerősíteni szükséges. A vitában az író jobban megértette az orosz paraszti lelkiületet, Sztolipin viszont pragmatikusan fogta fel a hagyományos társadalomnak a szociális zsákutcából való kijutását. A mai posztszovjet korszakban különösen aktuális az orosz patriarchális tudat, a faluközösségi életmód és gazdálkodás tulajdonosi, piacgazdasági és jogi átalakítása tapasztalatainak tanulmányozása. Medusevszkij rámutat, hogy Sztolipin a radikális, jogi jellegű reformot a társadalmi konfliktusok megoldására használta. A történetírásban a legvitatottabbak a reformok hosszú távú eredményei, különösen ha figyelembe vesszük befejezetlenségüket, a külső és belső destabilizáló tényezőket, a tradicionális parasztság és a konzervatív kormányzó elit részéről megnyilvánuló ellenállást. A szerző szerint össze kell hasonlítani az oroszországi és a fejlődő országok piaci típusú agrárreformjait, amelyeknél a földek privatizálásával, az agrárviszonyok racionalizálásával és a stabil agrárjog megőrzésével sikerült kijutni a társadalmi válságból, ami azt mutatja, hogy ha radikális szociális reformokat hajtanak végre, akkor nem feltétlenül tör ki forradalom.

Medusevskij hangsúlyozza, hogy Sztolipin megértette az újkori társadalmi változások jelentőségét, érzékelte az oroszországi krízis nagyságát és leküzdésének fontosságát. Beszédeiből és irathagyatékából jól rekonstruálható az orosz paraszti lelkiállapot. Sztolipin a baloldali teoretikusokkal szemben úgy vélte, hogy a társadalmi agressziót nem annyira a gazdasági nehézségekkel, hanem a hagyományokon nevelkedett tömegek nem megfelelő helyzetfelfogásával, a hatalom hibáival és a szélsőséges agitációval lehet magyarázni. Az államférfi foglalkozott a paraszti, a munkáslázadásokkal, a nemzetiségi szeparatista mozgalmakkal, az egyetemi és a hadseregbeli ellenzéki akciókkal. Kiemelte, hogy mindezek a legális cselekményektől a büntettekig húzódó skálán mozognak. Míg a parasztokat szerinte szigorúan meg kell büntetni, addig a mérsékelt nemzetiségi és értelmiségi ellittel keresni kell a kompromisszumokat és fejleszteni az önkormányzati intézményeket. A radikális ellenzék Sztolipin szerint a parasztsággal és a munkásokkal fegyveres felkelés kirottantására készült. Ez azonban nem össznépi, haladó, hanem marginális és hatalomvágytól fűtött célokat szolgált. Sztolipin úgy vélte, hogy a forradalmi krízisben nincs semmi végzettszerű, azt „mint egy betegséget, helyesen kell diagnosztizálni és kezelni”.

Medusevskij hangsúlyozza, hogy a modern demokratikus állam abból indul ki, hogy a demokráciát meg kell védeni ellenségeivel szemben. Szerinte Sztolipin is hasonlóan vélekedett a terrorral kapcsolatban. Ő úgy vélte, hogy a forradalmi terror ellen az államnak a legitim erőszak monopóliumára támaszkodva kell fellépnie. Ugyanakkor a liberális sajtó bírálatát váltotta ki, hogy Sztolipin helyénvalónak tartotta a „normális” bírósági procedúrák korlátozását, vagy a bíróságon kívüli eljárásokat. A hadbíróóságok által a terroristákra kiszabott halálbüntetések enyhítését, szemben a korabeli liberálisokkal, ugyancsak lehetetlennek ítélte. Medusevskij azonban rámutat, hogy a forradalmi terrorral szemben az állami terrornak lényeges jogi korlátai is voltak. Így szűkített célokkal és felhasználással a törvény keretein belül alkalmazták, elkülönítették az ellenzéki és a szélsőséges fegyveres akciókat és a rendkívüli bíróságok csak ideiglenesen, azt szükségessé tevő helyzetben működhetek. A szerző úgy véli, hogy a jogilag korlátozott, rendkívüli állami intézkedéseket meg kell különböztetni az abszolút jelleghű és totálissá váló forradalmi terrortól. Medusevskij hangsúlyozza, hogy Sztolipin válságkezelő történeti missziójában önmagát sem kímélte. és legalábbis rövid távon sikerült eredményeket is felmutatnia.

A szerző kiemeli, hogy Sztolipin reformjait napjaink szakirodalmában kompromisszumos jellegű, „konzervatív-liberális” ideológiai szintézisen alapuló, autoriter modernizációként határozzák meg és rámutatnak, hogy

ezek lényegesen eltérnek a konzervatív, a baloldali radikális és a liberális felfogástól. Az agráriumban Sztolipin piacgazdasági társadalmi, termelési és tulajdonviszonyokat akart meghonosítani. Úgy vélte, hogy közjogi és politikai értelemben az oroszországi rezsim „az egyeduralkodó által adományozott képviseleti rendszer”, amiben a kormányzatnak lehetősége nyílik, hogy a reformok érdekében lavírozzon a képviseleti szervek és a politikai pártok között. A kormány és a dumabeli erők együttműködésének korlátaival szemben Sztolipin csak a főhatalomra támaszkodhatott, erősítve így a rendszer bürokratikus és autoriter vonásait, egyúttal szűkítve az alkotmányosság és a politikai pluralizmus kereteit. Az előbbieken Medusevskij hasonlóságot lát Sztolipin és Jelcin 1990-es évekbeli, a дума megkerülésével hozott rendeletei között.

Befejezésként a szerző arra keres választ, hogy mennyiben őrzi meg aktualitását a sztolipini reformprogram a posztszovjet Oroszországban. Az elméletileg és megvalósításában egyaránt ellentmondásos reformok fogadtatása csakis ugyanilyen lehetett: a lelkes fogadtatástól a bírálatokon át az elutasításig. Mindenesetre az újkori átmeneti gazdasági-társadalmi, politikai és jogrendet fenyegető forradalmi kihívásokkal szembeállította a felülről irányított, nemzeti, pragmatikusan radikális, modernizációs, az oroszországi gazdaság és államrend fejlesztését szolgáló, polgári jellegű reformokat. Medusevskij úgy véli, hogy átgondolt, alternatív és olyan értelemben sikeres modernizációról beszélhetünk, hogy azt totális rezsim bevezetése nélkül és „árát minimalizálva” igyekeztek megvalósítani. Majd az idő mutatja meg, hogy a reformok tapasztalatát a mostani orosz társadalom és elit hogyan tudja hasznosítani.

V. V. Selohajev hangsúlyozza, hogy több nemzedéknyi történész, közigazdász és jogtudós munkájában, sokszor Sztolipin beszédeire, feljegyzéseire, leveleire és interjúira támaszkodva, olyan óriási forrásanyag halmozódott fel, amelynek alapján pontosan rekonstruálható a sztolipini modernizáció jellege. Az államférfi úgy vélte, hogy hazájának saját, nemzeti úton kell haladnia, tisztában volt a bonyolult történeti szituációval, ki kellett vezetni az országot a káoszból és további fejlődéséhez elengedhetetlen volt a rendszer reformja. Az 1905. október 17-i manifesztummal a cár képviseleti rendszert hozott létre. A monarchikus, nemzeti és pravoszláv orosz államnak, hogy az ország egységét megőrizze, olyan erős kormányra volt szüksége, amely rendkívüli intézkedések megtételére is képes, ugyanakkor a létrejött képviseleti intézményekkel is optimális együttműködésre törekszik. Sztolipin hangsúlyozta, hogy a reformokkal a Nagy Oroszország megalkotására szabadítják fel a nemzet és az egyén alkotó energiáit. Az államférfi ezért akarta

megszüntetni az évszázados társadalmi, vallási, nemzeti és faluközösségi korlátozásokat. Selohajev kiemeli a földközösség szabad elhagyásának törvényi garantálását. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ez nem erőszakkal, hanem a parasztok meggyőzésével történt. Sztolipin fontos lépéseket tett a jogi normák korszerűsítése és a bírósági rendszer szakmai szintjének emelése és demokratizálása terén. Jól érzékelte, hogy a polgári társadalom és a jogállam alappillére a létrejövő orosz középosztály.

Sztolipin a közigazgatási reformmal az előjogokon, a szervilizmuson és a korrupción alapuló régi bürokratikus apparátust az új kihívásoknak megfelelő rendszerrel akarta felváltani. Selohajev részletesen elemzi a községi és a voloszty szintű reformokat, az egyes testületek és tisztségviselők jogköreinek szabályozását. Kiemeli, hogy a helyi közigazgatás átalakításánál Sztolipin figyelembe vette a nemzeti sajátosságokat, a többségi véleményt, és a társadalmi korlátok megszüntetésével demokratikus és kollegiális jellegű önkormányzatokat igyekezett létrehozni. A reformok célja egységes és a korábbinál hatékonyabb adminisztratív rendszer kialakítása volt. A változások átfogták az élet minden területét. Így kiterjedtek az élet- és munkakörülményekre, az egészségügyre, a kulturális életre és az oktatásügyre. Sztolipin és munkatársai az oroszországi modernizációnak olyan egységes, nemzeti és konzervatív-liberális reformprogramját dolgozták ki és igyekeztek valóra váltani, amellyel a polgári gazdaság és társadalom és a jogállam felé tettek fontos lépéseket. Ez a modernizációs típus lehetett siker esetén a legalkalmasabb a szélsőjobboldali és az ultrabalos átalakítási kísérletekkel járó társadalmi megrázkódtatások elkerülésére. Selohajev kiemeli, hogy az államférfi helyesen értelmezte az államnak és intézményeinek az ún. átmeneti időszakban érvényesülő funkcióit és az emberi alkotó energiák felszabadításának jelentőségét. Végül a szerző hangsúlyozza, hogy Sztolipin racionális és fokozatos modernizálást javasolt és nem az ő hibája, hogy az orosz történelem másként alakult; így tudományosan és erkölcsileg inkorrekt ezzel vádolni.

A következő tanulmányokban a történészek a törvényhozási folyamat és a politikai küzdelem kérdéseit taglalják. *K. A. Szolovjov* írásában a törvényhozás és a képviselői rendszer 1906 és 1911 közötti problémáit vizsgálja. Sztolipin kormánya alapfeladatának tartotta a törvényhozó gyűlés és a végrehajtó hatalom kölcsönösen produktív munkájának elősegítését. A törvényjavaslatok döntő többségét az I., II., III. és IV. Dumában a kormányzat terjesztette elő, azonban ezek a frakciós nézeteltérések miatt átalakított formában is nehezen, vagy alig valósulhattak meg. Ha a törvénytervezetet a дума elfogadta, akkor a felsőházba került. Szolovjov hangsúlyozza

azonban, hogy az Államtanács még az 1905. október 17-i kiáltvány előtti törvényalkotási tradíciót folytatta, jobban ügyelt a törvények formális jogi sajátosságaira, bizottságaiban 6-8 hónapig elhúzódtak az ügyek, és a felsőházban időnként szembeszegültek a kormány és a дума elképzeléseivel. Itt a legfontosabb törvénytervezetek többségét legjobb esetben is átszerkesztették. Szolovjov utal rá, hogy a dumának a felsőházzal szembeni engedékenysége nemcsak politikai pozíciójának gyengeségéből, hanem az orosz törvényalkotási folyamat sajátosságaiból fakad. Noha Sztolipin reformterveit az alsó- és felsőházban sokáig visszatartották és gyakran megkurtították, az államférfi mégis fontosnak vélte, hogy a képviseleti szervek révén intézményesített dialógus épüljön ki a hatalom és a társadalom között.

V. A. Demin tanulmányában kifejti, hogy Sztolipin tevékenységében fontos volt a dumával és az Államtanáccsal kapcsolatos viszonya. Az államférfi a II. Dumával a kadetokkal való kompromisszum alapján először együtt akart működni és csak, amikor 1907 tavaszán forradalmi többség alakult ki, támogatta a felosztatását. A III. Dumában az októbristákból és a jobboldaliból kormánypárti többséget próbált kialakítani. 1909 tavaszáig a дума és a kormány kapcsolatai jól alakultak, noha nem voltak mindig felhőtlenek. 1910-ben és 1911 elején viszont az októbristák fokozatosan ellenzéki pozícióba mentek át. A kormány és a дума közötti ellentétek fokozódása 1911 márciusában végül alkotmányos válsághoz vezetett. A nyugati kormányzóságokban tervezett önkormányzati reformot nem támogatta se a дума, se az Államtanács. Sztolipin csak bizonyos határig tehetett engedményeket a dumának. Noha nem minden reformtervét tudta megvalósítani, mégis kormányának kedvező dumai atmoszférát teremtett. Őt követően viszont az orosz képviseleti intézmények nem tudták legális mederbe terelni a tömegek elégedetlenségét és elhárítani az új forradalmat. *I. V. Omeljancsuk* írásában a jobboldali pártok és Sztolipin viszonyának alakulását vizsgálja. Kiemeli, hogy a monarchisták a II. Duma felosztatását igyekeztek elérni. Sztolipinnak a képviseleti intézmények fenntartására irányuló törekvése nem felelt meg a szélsőjobboldalnak, mivel ők az „1905. októberi kiáltvány előtti állapotához” akartak visszatérni. Az új dumaválasztások nem hoztak sikert a jobboldalnak, ráadásul az Orosz Nép Szövetségében kiéleződött Markov és Dubrovin híveinek szembenállása. Markovék helyeselték Sztolipinnak a faluközösségek lebontására irányuló agrárpolitikáját, míg ellenfeleik úgy látták, hogy így eltűnik az egyeduralom támaszául szolgáló hagyományos parasztság. Ráadásul Dubrovin csoportja a „június harmadiki rezsim és a dumai monarchia” ellen foglalt állást. A kormánynak veszélyt jelentettek a дума törvényességét tagadó, erőszakosan fellépő feketeszázas osztagok.

Ezért a kormány igyekezett a szélsőjobbot marginális helyzetbe hozni, a mérsékelteket viszont egy parlamenti pártba tömöríteni. A monarchikus egyetemi mozgalmak kormányzati ellenőrzés alá helyezése és a nyugati kormányzóságokban az Alaptörvények 87. cikkelye alapján a zemsztvóknak törvényerejű rendelettel való bevezetése a jobboldal éles tiltakozását váltotta ki. A szerző szerint a jobboldalon a monarchikus mozgalom szakadását és megsemmisülését Sztolipin bűnéül rótták fel.

F. A. Gajda tanulmányában a sztolipini belpolitikai kurzus fejlődése és a dumai többség közötti kapcsolatok alakulását vizsgálja 1910–11-ben. Megállapítja, hogy az államférfi a reformok útjában álló nehézségeket hazafias politikával próbálta leküzdeni. 1910 tavaszán a szilárd dumai többség érdekében Sztolipin megkísérelte közelíteni a nacionalistákat és az oktoberistákat. Az új kormányzati irányvonal azonban eltérő okokból, de nem felelt meg egyiknek sem. A szerző úgy véli, hogy az 1911 márciusi alkotmányos válság után nem kezdődött el Sztolipin „hosszú politikai agóniája”, a reformtervek nem buktak meg, csak megváltoztak, ahogy erre *G. A. Hosking*, *P. Waldron* és *A. Asher* is rámutatott. Lényegében helyreállt a válság előtti állapot: a kormány megőrizte politikai kezdeményezőképességét, az Államtanács önállóságát, az oktoberisták pedig feltételes lojalitásukat.

A következőkben az oroszországi hatalom, a társadalom és a reformok témaköréből olvashatunk írásokat. *A. P. Borogyin* levéltári és historiográfiai anyagokat felhasználva cáfolja azt a még a posztszovjet időszakban is fennmaradó elképzelést, hogy Sztolipin agrárreformja a földesurak érdekét szolgálta. Igen jellemző az, ahogy az Egyesült Nemesség Tanácsa bírálta Sztolipint és munkatársait a faluközösségekből való kilépés megkönnyítésével, a paraszti földtulajdon megszilárdításával és a Parasztbank működési körének bővítésével kapcsolatban. A szerző rámutat, hogy a földesurak pozíciójukat féltve attól tartottak, hogy az új paraszttulajdonosok másképp fognak gazdálkodni, társadalmi szerepük és munkaerőkölcsük számukra kedvezőtlenül megváltozik. *K. I. Mogilevszkij* tanulmányában a helyi közigazgatás átalakításával kapcsolatos törvényeknek, a zemsztvók és a kormányzat közös munkájával történő előkészítésére hivatott szerv 1908–10-es tevékenységével foglalkozik. A szerző kiemeli mennyire élesen negatívan reagáltak a nemesi meghatalmazottak a voloszty és a járási szintű adminisztrációt érintő reformelképzelésekre.

Sztolipin egész életműve az erős és egységes birodalom kialakítását szolgálta. A soknemzetiségű államban kulcskérdés volt a határvidékek és a centrum igazgatási és jogi rendszerének egyeztetése és egységesítése. *A. Ju. Bahaturina* írásában az előbbieket taglalja a Finn Nagyfejedelemség, a Baltikum,

a Kaukázus és Turkesztán példáján. A birodalom védelme, a forradalmárok elleni harc és a törvényhozási mechanizmus tökéletesítése terén különösen Finnországnak volt kulcsszerepe. A finn politikai erők és az orosz kormányzat között éles vita bontakozott ki a finnországi önkormányzati rendszerről. Végül az 1910. június 17-én kiadott, az országot érintő, de birodalmi szintű rendelkezésekről szóló törvény egyértelműen a finn autonómia szűkítését jelentette. A szerző hangsúlyozza, hogy Sztolipin az adminisztratív-jogi rendszer egységesítését a határvidéki közigazgatás modernizálása, a birodalom érdekei és a központi szervek munkája hatékonyságának fokozása miatt szorgalmazta. Politikájával a birodalmi és a helyi adminisztráció együttműködését igyekezett előmozdítani, azonban maga is látta, hogy akkor hiányzott az ehhez szükséges bel- és külpolitikai stabilitás. *D. Ju. Arapov* írásában utal rá, hogy Sztolipint nyugtalanította a mohamedán lakosság között a Volga-vidéken és másutt kibontakozó „pániszlám propaganda”. Az államférfi úgy vélte, hogy az orosz kultúrára és az egységes államra veszélyes jelenséggel szemben az oroszországi muzulmánok körében működő iskolák munkája hatékonyságának fokozásával lehet eredményt elérni.

1905. október 17-én jelent meg II. Miklós manifesztuma a polgári szabadságjogokról és a dumáról, majd 1906. március 4-én a pártokról, a szakszervezetekről és a polgárjogi szervezetekről szóló ideiglenes rendelet. Sztolipin és kormánya az előbbieken alapján fogott hozzá az autokratikus rendszer jogállammá alakításához, az egyéni és közösségi szabadságjogok törvényben történő rögzítéséhez. *A. Sz. Tumanova* tanulmányában részletesen és összehasonlító módon elemzi az említett rendeletet, az új törvénytervezetet és a törvényalkotási folyamat sajátosságait. A belügyminisztérium és az igazságügy-minisztérium másképp vélekedett a szervezetek regisztrációjáról és feloszlatajáról. Az előbbi fokozta volna az állami kontrollt, míg az igazságügyiek a kedvezőtlen belső helyzet miatt elodázták volna a törvényalkotást. 1908 februárjában a két minisztérium, a gyáriparosok és a társadalmi szervezetek képviselőiből álló hatóságközi értekezleten kezdték megvitatni a készülő törvénnyel kapcsolatos országos jelentőségű kérdéseket. Tumanova részletesen elemzi a kisebbségi, az egyetemi szervezetek és a szakszervezetek jogállásának alakulását. A törvénytervezetből Sztolipin életében nem lett törvény. Ha ez bekövetkezik, akkor se elégítette volna ki a szabadságjogok kiszélesítésében reménykedő közvéleményt. A tervezet ugyanis nem tartalmazott új jogi szabályozást, csupán az állami kontroll fokozását segítette elő. Törvényerőre emelkedését akadályozta Sztolipin halála, a kormányzati bürokrácia konzervativizmusa és a társadalmi öntevékenység szabályozásának bonyolultsága.

N. I. Kanyiscseva írásában Sztolipin oktatási, kulturális és tudományos reformjaival foglalkozik. Joggal állapítja meg, amit maga Sztolipin is kiemelt, hogy a fenti területeken történő előrelépés a sikeres gazdasági, társadalmi és agrárreformok előfeltétele volt. A szerző körületekintően elemzi az alap-, közép- és felsőoktatással kapcsolatos rendelkezések dumáknak benyújtott tervezeteit és a pedagógusok továbbképzését érintő dokumentumokat. Sztolipin és munkatársai igyekeztek elősegíteni, hogy az agrárreformhoz jól felkészült szakemberek álljanak rendelkezésre, és javuljanak a parasztság gazdálkodási ismeretei, élet- és munkakörülményei. A miniszterelnök patrióta államférfiként támogatta az orosz kultúrát és tudományt. *Z. I. Peregudova* az 1911. szeptember elsejei Sztolipin elleni halálos kimenetelű merénylet körülményeit igyekszik tisztázni. Kijevben a hatóságok főleg a cárra biztosságára ügyeltek, de kíséretének – köztük Sztolipinnak – az őrzése is a feladatuk volt. Valójában azonban, mint a rendkívül aprólékos elemzésből kiderül, az utóbbi vonatkozásban számos mulasztás róható fel nekik: így kerülhetett az eszer merénylő, D. G. Bogrov, a színházban akadálytalanul a miniszterelnök közelébe.

Az utolsó két tanulmány a sztolipini agrárreformoknak a jelenlegi oroszországi és az angol nyelvű külföldi történetírásban megjelenő értékeléséről szól. *N. L. Rogalina* írásában kiemeli a reform leginkább tanulmányozott és vitatott aspektusait. Rámutat, hogy a reformról szóló diskurzusban a földtulajdon kérdése áll középpontban. Szerinte nem lehet egyetérteni azzal, hogy a kormányzat csak a reform második szakaszában fordult a kistulajdon felé. A kormány a földügyletekben nagyon fontosnak tartotta a Paraszti Földbank közreműködését. *N. A. Proszkurjakova* kimutatta, hogy a paraszti földmagántulajdon 92,3 százaléka a bank részvételével jött létre. Ma már a kutatók többsége azt vallja, hogy a reformok jelentős agrotechnikai előrelépéssel jártak. Az utóbbi évek regionális történeti kutatásai tisztázták, hogy a reformok egyes területein mely régiók jártak élen és hol volt kevesebb és lassabb változás. Rogalina, szerzőket és műveket megnevezve, a kormányzati reformok kapcsán részletesen szól a zemsztvo-szövetkezeti és az eszer alternatív átalakítási tervek lehetőségeiről. Kiemeli, hogy a kormányzat igyekezett együttműködni a zemsztvókkal és a társadalmi szervezetekkel. A nemzeti feladatokat megtestesítő sztolipini reform a paraszti földbirtoklásban jelentős változásokat hozott, viszont a parasztság jogtudatának és mentalitásának megváltoztatásában, szociokulturális téren már nem volt ilyen eredményes.

O. V. Bolsakova tanulmányában a modern angol nyelvű historiográfiát áttekintve megállapítja, hogy a történészeket főleg Sztolipinnak a parla-

mentarizmussal kapcsolatos viszonya, agrárreformjai, nemzetiségi és áttelepítési politikája érdekelt. Közülük a „pesszimisták” a forradalmat elkerülhetetlennek tartották, míg az „optimisták” szerint a rendszer bukását a világháború okozta. Sokan úgy vélték, hogy Sztolipin reformjai az „utolsó esélyt” jelentették az ország békés átalakulására. A reformokat két irányból közelítették meg: egyesek „felülről” az állami bürokrácia, az állami intézmények munkájának hatékonysága, mások „alulról” a paraszti élet változása felől. Az 1980-as években születtek meg az egyesült államokbeli történészek, *D. Macey* és *G. Yaney* máig alapvető monográfiái, amelyekben a reformokat 1861-től induló folyamatként, a jog-, az intézmény- és a faluközösség-történetre fókuszálva taglalják. Macey később hangsúlyosan szólt a sztolipini reformok agrárgazdasági, rövid és hosszú távú politikai céljairól, társadalmi következményeiről és változásairól. Yaney főleg a reformot végrehajtó szakembereknek a tagosítással és az agronómiával kapcsolatos tevékenységét állította kutatásai fókuszpontjába. A brit *J. Pallot* munkáiban a parasztság reformra adott válaszreakcióinak cizelláltabb képe jelent meg. *Y. Kotsonis* újszerűen közelítette meg a művelt elit és a parasztok egymáshoz és a reformokhoz való viszonyának alakulását. Szerinte Sztolipin nem földmagántulajdonról, hanem a családi és a közösségi tulajdonnal szembeállított, személyi tulajdonról beszélt és azt akart meghonosítani: így csak korlátozott liberalizmusról beszélhetünk.

K 150-letyiju szo dnya rozsgyenyija P. A. Sztolipina: Reformi i russzkoje obszsesztvo v nacsale XX veka. (P. A. Sztolipin születésének 150. évfordulójára: A reformok és az orosz társadalom a XX. század elején). Rosszizszkaja Isztorija. 2012. 2. 3–172. o.

Kurunczi Jenő